

# TALIŞIN BAZALTOİD VULKANİTLƏRİNİN GEOKİMYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Kərimli J.A. – I kurs magistrantı**

*Bakı Dövlət Universiteti*

Talışın vulkanitlərində nadir və qələvi nadir torpaq metalların sənaye əhəmiyyətli yığımları hələki, müəyyənləşdirilməyib.

Çox paylanmış qələvilər - natrium (Na) və kalium (K) Talış vulkanitlərinin nefelin, analsim, nozean və s. minerallarının başlıca kationlarıdır. Onlarla geokimyəvi qohum olan Li, Rb və Cs-a xüsusi fikir vermək lazımdır. Bu yüngül metallar yer qabığında çox az miqdarda əsasi və ultraəsasi süxurlarda iştirak edir.

Nadir metallardan olan niobium və tantal ilə qələvi ultrabazit və bazaltoidlər arasında müəyyən geokimyəvi qohumluq mövcuddur. Nb və Ta 32 elektron dövrəsindən sonra bir-birlərinin geokimyəvi xüsusiyyətlərini təkrarlayırlar. Geokimyəvi qohum elementlər olduqları üçün müxtəlif mineraləmələgətirmə proseslərində, seçilmiş nisbətlərdə, həmçinin birlikdə rast gəlirlər. Onların ion radiuslarının yaxınlığı, həmçinin geokimyəvi xassələrinin oxşarlığı hər iki elementin eyni mineralların tərkibinə daxil olmasını şərtləndirir. Dünya alimlərinin müşahidələri göstərir ki, ana bazalt maqmasının differensasiyası zamanı Nb və Ta-ın miqdarı ultraəsasi və əsasi süxurlardan turş və qələvi süxurlara doğru yüksəlir və həmdə onların konsentrasiyaları yaranır. Lakin qələvi hiperbazitlər və qabbroidlər müstəsnaq təşkil edə bilər.

Qələvi və nefelinli sienitlərdə Nb və Ta egerinin, arfvedsonitin, biotitin, lepidomelanın tərkibinə daxil olur. Ultraəsasi və əsasi qələvilərdə müstəqil Nb mineralları - piroxlar, loperit və s. həmçinin yaranır. Lakin Nb və Ta qələvi ultraəsasi süxurlarda və hiperbazitlərdə müstəqil minerallar yaratmır və Ti saxlayan dəmirli və hərdən sirkonlu minerallarda təmərküzləşir.

Niobium (Nb) və Tantal (Ta) ilə lantanoidlər arasında da müəyyən bağlılıq mövcuddur. Qələvi peqmatitlərdə tantal və niobium titanla, nadir torpaq elementlərlə və toriumla bir assosiasiyada təsadüf edilirlər və bir sıra mineralların

tərkibinə daxil olurlar. Talışda maqnetit və titanlı maqnetidlərdə zəngin qələvi vulkanitlərin aşınması, yer dəyişməsi və çaylar boyu miqrasiyası nəticəsində Xəzər dənizinin Talış sahillərində milyonlarla ton ehtiyatı olan titanlı maqnetit yığımları yaranıb.

Talışın eosen yaşlı vulkanik süxurlarındakı başlıca komponentlərin miqdarının tədqiqi onların geokimyəvi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına imkan verir. Kimyəvi tərkibin dəyişkən olması bir sıra vulkanik seriyalı turş bazalt formasiyasının qanunauyğun əmələ gəlməsi ilə əlaqədardır. Bu formasiyaya aid olan vulkanitlərin petrokimyəvi tədqiqi onların tərkibində özünü daha çox göstərir. Dağlıq Talışın iş aparılan sahəsi geokimyəvi cəhətdən zəif öyrənilmişdir. Çünki bu ərazidə və ətraflarda indiyə qədər dəqiq geokimyəvi işlər aparılmayıb. Ona görə də heç bir yatağı və ya filiz təzahürünü xarakter hal kimi götürmək olmaz. Əvvəlki geoloji işlər əsasında Əliabad-Hamarat qələvi ultraəsaslı massivində Pb, Zn, Cu, və Ag üzrə müsbət geokimyəvi areollar təyin olunub və buda əsasən turs maqmatizm üçün səciyyəvidir.

Minerallaşma sahəsinin və zonalarının ilkin areolları öyrənilmədiyi üçün həmin areolların zolağı haqqında dəqiq fikir irəli sürmək olmaz. İş aparılan sahədə olan törəmə areollarda geokimyəvi axtarış işləri lazımi səviyyədə deyil. Geokimyəvi materiallara əsasən demək olar ki, öyrənilən region mis polimetal tipli filizləşməyə daha uyğundur. Səpinti axınları və slix-geokimyəvi məlumatlara əsasən region hüdudlarında Cu, Pb, Mo və Ag üzrə bir sıra anomal sahələr aird edilmişdir. Bu sahələr Əliabad-Hamarat ultrasasi massivinin bütün sahəsini əhatə edir. Geokimyəvi cəhətdən bu sahə mürəkkəb sayıla bilər. Bu sahə çoxsaylı çökmə, vulkanogen və intruziv litofasiya ilə səciyyələnir.

Talış bölgəsində yayılmış süxurların geokimyəvi səciyyəsi və 1982-1986-cı illərdə Dağlıq Talışda aparılmış axtarış planalma işləri nəticəsində müəyyən olunan stratigrafik bölgələrin geokimyəvi xüsusiyyəti aşağıdakı kimi qeyd olunub:

Maykop lay dəstəsinin terrigen-çökmə süxurları sirkona nisbətən Pb və Ni-lə azlıq təşkil edir.

Peştəçay lay dəstəsinin vulkanik süxurlarında Zr, Pb, Zn və Cu-in klarkdan çox və Ni, V və Mn-in klarkdan az olduğu müşahidə edilib.

Kosmalyan lay dəstəsinin üst yarım lay dəstəsinin traxiandezitləri Ti, Zr, Co elementləri ilə yüksək, alt yarım lay dəstəsinin traxibazaltları isə Pb və Co-ın az miqdarda yayılması ilə xarakterizə olunur. Ayrılmaya məruz qalmış bütün vulkanitlərin geokimyəvi seriyalarının tədqiqi kimyəvi və spektral analizlər nəticəsində ayrılmış müxtəlif fasiyalı vulkanik fazalara mənsub petroqrafik süxur tiplərinin orta miqdarı müəyyən edilmişdir.

Eosenin qələvi bazaltoid formasiyasının bütün seriyalarında elementlər eyni formada olur. Onların saxlanılma miqdarının hər biri müəyyən olunmuş variasiyalarla xarakterizə olunur.